

Szemle

Szegedy-Maszák Mihály

A ROMANTIKUS PETŐFI

– Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Korona, Budapest, 1999. 312 pp. –

Nem monográfia, de „kísérlet”. Ez az önmeghatározás nemcsak példás lelkiismeretességre, de önkorlátozásra is vall. Kevésbé indokolt Margócsy Istvánnak az a sejtése, hogy könyve majd „vitairatként hat” olvasójára. Ez a föltevés nem igazán érthető olyan munka esetében, melynek szerzője úgy látja, „bármit is, bármely megfogalmazásban” állítsunk Petőfiről, „az minden bizonnyal csak régi állításoknak *egyszerű* és közvetlen megisméltése lesz csupán”. (12.)

A „Klasszikusaink” című sorozatnak e kötetében rendkívül alapos „a szakirodalom beidegződéseinek bemutatása” (91.), és maradéktalanul meggyőző annak bizonyítása, hogy az „egységes jellemrajz és egységes pályakép” (80.) eszményétől szerfölött kevés irodalmár tudott vagy próbált elrugaszkodni. A szerzőt annyira lefoglalja e sajnálatos tény kíméletlen, de teljes mértékben jogos rögzítése, hogy viszonylag kevés szót veszteget annak a különbségnek a jelzésére, mely elválasztotta egymástól az egyes tudósok felfogását – például Németh G. Béla és Király István értékrendjét. Nem kapunk magyarázatot arra, miért is válhatott egykor politikai kérdéssé Lukácsy Sándor és Pándi Pál nézetkülönbsége. Arról is a kelletténél kevesebb szó esik, hogy az 1945 utáni négy évtizedben Petőfi életműve Révai József és mások jóvoltából védettnek számított. Ezzel magyarázható, hogy nem vetődik fel két olyan kérdés, mely aligha elhanyagolható a jelenkori magyar irodalomtörténet-írás szempontjából: mennyiben gátolta a föltétlen hódolat Petőfi műveinek értését, és mennyiben vehető észre a cenzúra – vagy akár az öncenzúra – hatása a második világháború utáni negyvenöt év tanulmányjaiban. Apróság, de megemlíteném, hogy az egy-két tanulmány, melyet egykor Petőfi költészetéről készítettem, nem egészen úgy jelent meg, ahogyan írtam őket. A *Kis-Künság* című vers elemzését a tanulmánykötet szerkesztőjének határozott utasításai szerint készítettem el, majd a vele folytatott, egyáltalán nem könnyű egyezkedésnek megfelelően fogalmaztam át. Nem hinném, hogy a Pándi Pál s közöttem fönnállt feszültségből általánosíthatnánk, de aligha zárható ki annak a lehetősége, hogy 1990 előtt eszmei ellenőrzés zavarta a Petőfivel foglalkozó szakírók tevékenységét.

Margócsy István kétségekívül számol az általa vizsgált életmű egyenetlenségeivel, de kezdeményezése némileg bártortalan. Nem igazán szerencsés arra hivatkozni, hogy „Petőfi egyszerűen nem hagyhatott befejezett életművet hátra” (84.), mert egyáltalán nem magától értetődő, hogy okvetlenül s mindig életművekben célszerű gondolkodnunk, továbbá a megvalósulatlan lehetőségek nem-

csak a történelemben, de az irodalomban sem könnyen értelmezhető. A romantikusok közül különösen sokan haltak meg, vagy hallgattak el fiatal korban; Petőfi ebből a szempontból nem tekinthető kivételnek.

Teljesen indokolt a kíméletlen bíráló, mely a közoktatást éri, amiért Petőfi műveit a mai napig az életrajznak rendeli alá. Való igaz, hogy a személyiség a művek rovására foglalkoztatta a közvélekedést, de nehéz volna tagadni, hogy ebben a vonatkozásban Margócsy István könyve inkább képvisel folytonosságot, mint új kezdeményezést a benne mérlegre tett örökséghez képest. Az általa teremtett nyelv meghatározó elemei inkább vonatkoznak közéleti föllépésre, mintsem írás- vagy olvasásmódra. A szerző azt hangsúlyozza, hogy a Tízek Társaságának tagjai „oly fegyvertényt hajtottak végre az irodalmi piacon, melyre az irodalomtörténetben alig akad példa” (66.), majd Petőfi „irodalmi huszárvágásai”, „harci gesztusrendje”, „bizonyos fórumok”-on végrehajtott „akciói” (67.) részesülnek méltatásban.

Éleslátásra vall annak megállapítása, hogy az eredeti lángelme fogalma elválaszthatatlan a piac létrejöttétől. Az is a gondolatmenet korszerűségét bizonyítja, hogy kitüntetett szerepet kap a hatástörténet. Nem lehet viszont elhallgatni, hogy miközben vitára késztetően, ám egyszersmind meggyőzően sikerül érzékelteni a folytonosságot nagyon különböző értékrendű irodalmárok Petőfi-értelmezései között, viszonylag és sajnálatosan keveset tudunk meg arról, miként is változott meg a költő egyes műveinek értelmezése. Tanulságos volna például annak utána nézni, a költőnek mely verseit s hogyan tanították a különböző időszakokban. A természeti környezet és a magyar nyelv átalakulása alkalmasint erősíthette a tájleíró versek „mesterkéltségét”, s talán általánosságban is föltételezhető, hogy Petőfi különböző alkotásainak múlt századi szerepköre és hatása bizonyos mértékig olyan történeti helyzettől is függött, mely napjainkban már a múlté. Akár még arra is lehet gondolni, hogy némely verstípusai veszíthettek hatékonyságukból, mások viszont az újabb költészet távlatából nézve nagyobb jelentőségre tettek szert.

Bizonyos mértékig csorbítja a képviselt szemlélet korszerűségét, hogy egyes művek értelmezéstörténete helyett olykor „a Petőfi-jelenség kultikus jellegé”-re (13.) helyeződik a hangsúly. A ragaszkodás e pozitivistá örökséghez meggátolja, hogy az értekező érdemben foglalkozzék azzal, miként vetik föl a költői szerepek a személyiség kettőségének, nyilvánvaló és rejtett, kimondott és kimondatlan, sőt valódi s kitalált párbeszédének a lehetőségét.

Korszerűségnek és korszerűtlenségnek hasonló kettőssége figyelhető meg a Petőfi műveire vonatkozó szakirodalom mérlegelésében. Maradékalanul igaz, hogy e terjedelmes anyagban uralkodik „az érvelési mód, mely szinte nem is törődik a bizonyítás terhével, hanem mintegy előzetes tudásként biztosra veszi, hogy választott költőjének, ideáljának legalábbis az épp most érintett téren, de általában mindig és mindenhol olyannyira *igaza* van, hogy az már nem is bemutatásra, hanem csak újramondásra vagy új megerősítésre szorul”. (22.) Tagadhatatlan, hogy a Petőfi-szakirodalomra a rossz folytonosság nyomja rá a bélyegét, ezért meglepő a türelem, amellyel Margócsy István a múlt örökségének

némely részeit értékeli. Bővebb indoklás hiányában talányosnak is mondható a minősítés, mely szerint Pándi Pál *Petőfi és a nacionalizmus* című kötete „igen sok megfontolandó érvelést is tartalmaz” (24.), Karácsony Sándor Petőfiről írott esszéje „egyébként igen érzékeny és árnyalt” (27.), Riedl pedig „kiváló megfigyelésekben gazdag és fontos” könyvet írt (28.) e költőről.

Egykor, az 1970-es évek második felében Petőfi némely műveinek romantikus vonásait igyekeztek előtérbe helyezni az irodalmárok. Margócsy István már sokkal merészebben kezdeményez ebben a vonatkozásban. Érvelése messze vezet, de talán nem mindig elég alapos: „Petőfi, századának hű gyermeke, a tekintetben is tökéletesen romantikusnak tekinthető, ahogy önmagát (azaz: költő szerepét) mint magányos figurát teszi költészetének alaptémájává.” (96.) Az első szerep, amelyre az értekező fölhívja a figyelmet „a szélsőségesen individualista vallomások költője”. (104.) Kifejtetlenül marad, mi is értendő „a romantika szélsőségesen szubjektivistikus gesztusai”-n. (106.) Amennyiben Keats ódája, *Az őszhöz*, romantikus vers, e jellemzés aligha vonatkozik általában a romantikára. *Az alföld* híres szembeállításában inkább a „zordon Kárpátoknak / Fenyvesekkel vadregényes tája” hozható kapcsolatba a romantikus fennkölt eszményével. Nem vitás, hogy a magasztosnak (sublime, das Erhabene) Burke és Kant által újrafogalmazott, Caspar Wolf, Géricault, Caspar David Friedrich vagy John Martin látomásaiban megjelenített minősége *Az örült, a Felhők, A Tisza, Az ítélet, a Föltámadott a tenger vagy a Szörnyű idő* értelmezésében is nélkülözhetetlen kiindulópont lehet, de vajon nincsenek-e többségben Petőfi versei között az olyanok, amelyekből teljesen hiányzanak a félelmetes természetnek Wordsworth-tól Vörösmartyn át Hugóig oly sok költő által fölidézett képei, s vajon nem áll-e távol számos Petőfi-vers fölépítése a romantikusokra általában jellemző töredékszerűségtől s szaggatott mondatszerkesztéstől? *A XIX. század költőire* is lehet hivatkozni: a „Saját fájdalmad s örömed” eldalolása legalább annyira összeegyeztethető a romantikával, mint az, amit a költemény követendő célként szembeállít vele.

A klasszicizmust szokás volt az „értelem korszakával” (the age of reason), a romantikát viszont a szenvedélyek kultuszával összefüggésbe hozni. Ez a szembeállítás napjainkban már torzítóan leegyszerűsítőnek mondható. Másfelől viszont az is valószínű, hogy a kérdés, „lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?” nem egészen maradéktalanul egyeztethető össze a Carlyle által természeti és természetes természetfölttinek (natural supernaturalism) a látomásával, s nem pontosan „a Petőfire mindvégig jellemző szenvedélyes individualizmusnak a nyíltan vállalt önkényességét” (108.) sugallja.

Tagadhatatlan, hogy Shelley is írt kinyilatkoztatásszerű, cselekvésre fölhívó politikai verseket, mint ahogy az is igaz, hogy Margócsy István értelmezéseiben újszerű vezérgondolat, hogy szerepjátszás helyett szerepek közötti feszültséget tulajdonít Petőfi némely műveinek. Ez a jellemzés roppant találó, s egyes költeményeknek korábban észre nem vett vagy alig méltatott tulajdonságaira hívja föl a figyelmet. Csakis azt lehet szóvá tenni, hogy kissé túlzottan egységesnek mutatkozik a vizsgált életmű, sőt általában az egész tizenkilencedik század. Mind-

össze egyszer kerül szóba a biedermeier (113.), és nagyon ritkán történik kísérlet arra, hogy nemzetközi összefüggésbe helyeződjék a magyar irodalom. A romantika végül is mintegy két évszázad értelmezőinek tevékenysége eredményeként létrejött, megalkotott fogalom, mely napjainkban is változik. Nemcsak olyan újabb szakíróknak, mint például Jerome J. McGann vagy Charles Rosen, de – időben visszafelé haladva – Harold Bloom, Geoffrey Hartman, Manfred Frank, Ernst Behler, Georges Gusdorf, Frank Kermode, Paul de Man, Jean-Pierre Richard, M. H. Abrams, Northrop Frye, René Wellek, Mario Praz, Arthur O. Lovejoy, Albert Béguin, sőt még régebbi szerzők romantika-kutatásainak eredményei is gazdagíthatják volna a gondolatmenetet. Ha a romantikáról kialakított elképzelésünk nem eléggé tartalmas és árnyalt, könnyen fönnállhat a veszély, hogy afféle áruvédjeggyé válik e megjelölés.

Margócsy István számol olyan romantika-meghatározással, amelynek Petőfi művei közül viszonylag kevés volna megfeleltethető, de az efféle megközelítést szűkösnek véli. Ehhez természetesen joga van. Olvasójában azért maradhat némi hiányérzet, mert a romantika inkább csak megneveződik e könyvben; a fogalom nem elég világosan körvonalazott. A szűkösnek vélt felfogásról a következőket olvashatjuk: „nagy hatású és impozáns az a Shelley-idézetre épülő radikális teória, mely a romantikus költészetet arra az egy vershalmazra szűkítene le, melyet monologikus jellege miatt 'kihallgatott magánbeszédként' is lehet minősíteni”. (106.) Mivel a hivatkozás homályos, nem tudom, Shelley melyik kijelentésére is vonatkozik az utalás. John Stuart Mill *Gondolatok a költészetéről és annak válfajairól* (*Thoughts on Poetry and Its Varieties*) című, 1833-ban megjelent értekezésében szerepel a következő megállapítás: „az ékesszólást meg-, a költészetet kihallgatják” („eloquence is *heard*, poetry is *overheard*”).¹ Ezt a szembeállítását föltehetően a *Lírai balladák* 1805-ben írott Előszava ösztönözhetete, melyben Wordsworth a „költői dikció” nélküli írásmód mellett szállt síkra. Ugyanebben az értekezésben körvonalazódott az olyan költészet eszménye, „melyben a kibontakoztatott érzelem ad fontosságot a cselekménynek és a helyzetnek” s nem megfordítva.² Ez a meghatározás némileg előrevetíti de Man felfogását, mely szerint a romantikában „nehézzé válik a megkülönböztetés tárgy és kép, képzelet és érzékelés, kifejező vagy alkotó (constitutive) és mimétikus vagy betű szerinti (literal) nyelv között”.³

Wordsworth, Mill és de Man idézett megállapítása egyaránt szolgált kiindulópontként klasszicista és romantikus költészet megkülönböztetéséhez. Lehet természetesen másféle meghatározáshoz is folyamodni, de ilyenek hiányában túlzottan közel járunk a kísértéshez, hogy adottnak tekintsük a romantikát, s így nem pontosan meghatározott jelenség szemléltetésére keressünk példákat Petőfi költészetében. Amidőn például azt olvasom, hogy Fekete Sándor *Petőfi ro-*

¹ John Stuart MILL: *The Six Great Humanistic Essays*. New York, Washington Square Press, 1963. 8.

² Jerome J. MCGANN, ed.: *The New Oxford Book of Romantic Period Verse*. Oxford–New York, Oxford University Press, 1993. 775.

³ Paul de MAN: *The Rhetoric of Romanticism*. New York, Columbia University Press, 1984. 7.

mantikájának forrásai (1972) című kötete az „egyetlen fontos tanulmány, mely [...] Petőfit egyértelműen romantikusnak állította be” (139.), kénytelen vagyok föltenni a kérdést, nem függ-e a romantikus minősítés súlya a tizenharmadik-tizenkilencedik századi költészet alapos ismeretétől, beleértve az akkor írt műveknek azóta igencsak megszaporodott értelmezéseit. Aligha elégséges a romantikát „szélsőséges szubjektivizmus” (153.), „lázadó gesztusok” (154.), „indulatok” és „jelentős érzelmek” (155.), „szubjektivista vízió” (203.) kifejeződéseként, „nagyon erősen szubjektív beszédformálás aktuális önkénye”-ként (165.) szemlélnünk. Márcsak azért sem, mert a „szubjektivista önkény” és a „konvenció” szembeállítás (204.) vagy „a köznyelvi eljárásoktól”, „mindennapiságtól elrugaskodott [...] látomásosság” (192–193.) olyan kettősséget sugall, mely nem igazán segít irodalmi művek értelmezésében. A romantikus költészetet a klasszicistánál nem kevésbé, hanem másként konvencionális.

Korszak volna a romantika? Nem inkább irányzat, írás- és olvasásmód, mely sem korszaknak, sem életműnek egészére nem vonatkoztatható? Lukács György felfogásának, a történetietlen realizmus eszményének elvetése nem okvetlenül jelenti, hogy történeti értelemben nincs értelme realizmussal is számolni, mely – utólag, visszatekintő távlatból – éppoly „mesterkéltnak” minősülhet, mint a romantika. Petőfi költészete a realista prózával egy időben, olyan korszakban bontakozott ki, melyben különféle irodalmi s művészeti irányzatok kölcsönhatása érvényesült. Munkássága különösen ékesen bizonyíthatja, hogy a más irányzatokkal kölcsönhatásban kialakult romantika korában Magyarország – például Skóciához hasonlóan – olyan különös kultúrát is jelent, amely – nem annyira eredeti, szó szerinti, mint inkább átvitt értelemben – sajátos tájon alakult ki. E szellemi, társadalmi s politikai értelemben is megalkotott táj elválaszthatatlan Petőfi munkásságától. Jellemzéséhez ösztönzés meríthető a társművészetek tanulmányozásából. Az alföldről a tizenkilencedik században kialakított felfogás aligha körvonalazható, ha nem igazán vesszük tekintetbe a korabeli képzőművészetet és zenét, például Barabás táj- s életképeit, illetve a cigánymuzsikát, a litográfiát s a népies műdalt.

Valószínűnek tartom, hogy a nem magyar nyelvű irodalom s a társművészetek figyelembevételével lehetne kimozdítani a holtpontról a Petőfi műveivel foglalkozó szakirodalmat. Így léphetnénk túl a Margócsy István által joggal kárhoyztatott önisméltéseken. Határozott szemléletváltásra volna szükség, mely akár az egyoldalúságnak kockázatát is magára vállalná, annak a fölismerésnek a jegyében, hogy „minden értelmezés rögzített jelentés megállapítására törekszik, mert a jelentés csak saját pontossága révén *válik* jelentéssé, így azután minden értelmezés az általa kizárt többi rovására kap érvényességet”.⁴

⁴ Wolfgang Iser: *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1989. 303.